

HR 2 januari 1931, NJ 1931/274 (Mark is Mark)

Wetsartikelen:	Art. 6:111 BW; art. 6:258 BW
Kernwoorden:	Nominaliteitsbeginsel; hyperinflatie; geen aanpassing
Kern:	Een geldschuld uitgedrukt in buitenlands geld moet naar nominale waarde worden betaald, ook als door hyperinflatie de werkelijke waarde van deze geldsom nihil is geworden.
W.H. van Boom © versie 1 december 2022	

1. Casus en uitspraak

De partijen in deze procedure zijn de Nederlandse onderneming Müller & Co., een internationaal handelshuis, en M.J. van Heerdt, de weduwe van de Duitse tycoon Johann Heinrich Köppern.¹ Müller & Co. en Köppern hadden rond 1908 een overeenkomst van geldlening gesloten, waarbij Köppern aan Müller een geldbedrag in Duitse Goldmark had uitgeleend tegen 5 % rente per jaar. Op de overeenkomst was Nederlands recht van toepassing, en dus de wettelijke regels van verbruiklening (art. 1791 e.v. Oud BW; nu als geldlening in art. 7:129 e.v. BW geregeld).

In 1924 zegt Van Heerdt – die na de dood van Köppern als diens rechtsopvolger onder algemene titel de positie van Köppern voortzet – de geldlening op. Zij eist het nog onbetaalde bedrag van 125.000 Mark op, tegen een waarde van hfl. 0,60 per Mark, totaal dus hfl. 75.000, plus de nog onbetaalde rente. Müller verweert zich met de stelling dat zij slechts verplicht is om terug te betalen in de huidige Duitse valuta, de Reichsmark, en wel in de verhouding van 1 Reichsmark = 1 biljoen Goldmark (dat is 10^{12} !). Dat was namelijk de officiële inwisselwaarde van de Goldmark na de Duitse geldsanering van 1924.² Als het verweer zou slagen, zou Müller dus effectief niets te hoeven terug te betalen.

Hier aangekomen is het nuttig om iets te vertellen over die geldsanering. Nadat het Duitse keizerrijk de Eerste Wereldoorlog had verloren, de keizer naar Nederland was gevlucht en de Republiek werd uitgeroepen (de zogenoemde Weimar Republiek), werd het Verdrag van Versailles (1919) gesloten. Dit verdrag verplichtte Duitsland om de oorlogsschade van met name Frankrijk en België te vergoeden. De geldschuld die Duitsland opgelegd was, bedroeg meer dan realistisch was. Sommigen waarschuwden voor de maatschappelijke ontwrichting en vernietigende werking op de Duitse economie die zou volgen als de verdragsverplichtingen zouden worden afgedwongen. Niettemin stonden Frankrijk en België op volledige afbetaling. Om die af te dwingen hadden zij het recht gekregen om 15 jaar lang het Rijnland bezet te houden, hetgeen zij ook daadwerkelijk deden. Toen betaling echter achterbleef, bezetten zij bovendien het Ruhrgebied, bijvoorbeeld om kolen weg te

¹ De commanditaire vennootschap onder firma Wm. H. Müller & Co. was een van oorsprong Duits handelshuis dat vanaf 1878 in Nederland verschillende activiteiten ontplooiden binnen de handel en transport. Vanaf 1889 werd de firma bestuurd door de tycoon Anton Kröller (1862-1941; samen met zijn vrouw Helene Müller grondlegger van het park De Hoge Veluwe en het Kröller-Müller museum). Müller & Co. gingen uiteindelijk op in Internatio-Müller, dat vervolgens opging in onder andere Imtech († 2015) en IMCD. Johann Heinrich Köppern (Den Haag 1852 – Hagen 1908) was getrouwd met Maria Jacoba barones Van Heerdt (Semarang 1859 – Hagen 1933). Zij voerde als weduwe de procedure.

² § 3 Abs. 3 Deutsches Bankgesetz 30 augustus 1924 (Reichsgesetzbl. 1924 II nr. 32, p. 235).

nemen bij wijze van afgedwongen betaling. De strategie van de Duitse regering in Weimar was er een van 'passief verzet': arbeiders gingen in staking en burgers ontwrichtten zoveel als mogelijk de gang van zaken. De kosten hiervan werden gedragen door de regering, maar de Weimar republiek had geen middelen om deze kosten te dekken. Belastingverhoging of het uitschrijven van staatsleningen werd niet gezien als een reële optie en dus werd – letterlijk – de geldpers aangezet. Aan het eind van 1923 draaiden in meer dan 130 drukkerijen ruim 1700 drukpersen dag en nacht om bankbiljetten te produceren.³ De republiek bracht dus grote hoeveelheden Papiermarken op de markt, terwijl er geen reële waarde tegenover stond, met als gevolg dat inflatie in Duitsland – die al fors was – nog verder werd aangewakkerd. De geldontwaarding in 1923 was ongekend groot: de internationale ruilwaarde van de Duitse munteenheid, de *Goldmark*, verloor al sinds 1914 gestaag haar waarde,⁴ maar nu kelderde ze met ongekende snelheid. In Duitsland zelf kelderde de koopkracht doordat banksaldi, niet-geïndexeerde pensioenen en lonen met de dag minder waard werden. Er waren trouwens ook 'winnaars': investeerders en debiteuren van geldvorderingen profiteerden van de ontwaarding. Ook het Duitse Rijk profiteerde: de schulden uit de binnenlandse oorlogsleningen verdampten als sneeuw voor de zon.⁵ De nadelen van het bijdrukken wogen echter veel zwaarder dan de voordelen: de maatschappelijke ontwrichting was enorm. Uiteindelijk zat er maar één ding op voor de regering: het passieve verzet werd gestaakt, de geldpersen werden uitgezet, de overheidsuitgaven gekort, de Centrale Bank werd op afstand geplaatst, de belastingen verhoogd, en de munteenheid gesaneerd. De *Goldmark* werd via een noodprogramma (de zgn. Rentenmark) vervangen door een nieuwe munt, de *Reichsmark*. In 1924 was de muntstabiliteit weer teruggekeerd.⁶

De juridische afwikkeling van de hyperinflatie was ongeveer als volgt. Het Duitse Reichsgericht oordeelde in verschillende gevallen met een beroep op 'Treu und Glauben' (§ 242 BGB) tussen schuldeiser en schuldenaar, vergelijkbaar met onze 'redelijkheid en billijkheid' (art. 6:248 lid 2 BW), dat de rechter verplicht was om te onderzoeken of er een grond was om een geldvordering die waardeloos was geworden door de hyperinflatie, op te waarderen en opnieuw vast te stellen in het licht van de omstandigheden van het geval.⁷ Dat uitgangspunt werd door de wetgever gevolgd in de *Aufwertungsgezet* 1925, waarbij meer richting werd gegeven aan die opwaardering voor een specifiek aantal geldschulden. De wettelijke opwaarderingen was een 'doekje voor het bloeden' voor

³ B. Nagel en A. Köklü, *Mark ist gleich Mark. Der Gesetzespositivismus des Reichsgerichts und die Hyperinflation des Jahres 1923*, Marburg: Metropolis 2006, p. 54.

⁴ Het bijdrukken was overigens al begonnen in augustus 1914. Aan het eind van WO I was er in Duitsland vijf maal meer geld in omloop als bij aanvang van de oorlog. Zie B. Nagel en A. Köklü, *Mark ist gleich Mark. Der Gesetzespositivismus des Reichsgerichts und die Hyperinflation des Jahres 1923*, Marburg: Metropolis 2006, p. 53.

⁵ B. Nagel en A. Köklü, *Mark ist gleich Mark. Der Gesetzespositivismus des Reichsgerichts und die Hyperinflation des Jahres 1923*, Marburg: Metropolis 2006, p. 85. Juist omdat de Staat zelf ook profiteerde en niet genegen was om wetgeving in te voeren die de contractuele gevolgen van de inflatie redresseerde, voelde het RG zich geroepen om een daad te stellen, aldus deze auteurs.

⁶ Over de internationale politieke bemoeienis van m.n. de Amerikanen en het Dawes-plan dat daaruit resulteerde, zie bijv. M. Jones, 1923. *Ein deutsches Trauma*, Berlin: Propyläen 2022, p. 321 e.v.

⁷ Bijv. RG 28 november 1923, RGZ 107/78 (*Lüderitzbucht; Hypotheken-Urteil*). In onze rechtsgeleerde literatuur is scherpe kritiek geuit op deze activistische rechtspraak; W. Snijders, *De betrekkelijke waarde van de wet in euroland (oratie UvA)*, Amsterdam: Vossiuspers UvA 2002, p. 12 e.v. meent bijv. dat deze rechterlijke interventies niet alleen de smalst denkbare wettelijke basis hadden en een massale gang naar de rechter uitlokten, maar dat bovendien sprake was van chantage door de rechterlijke macht van de wetgever om een wettelijke regeling te treffen. Het ging hier, aldus Snijders, om niets minder dan uit de hand gelopen rechtspraak als gevolg van rechterlijke zelfoverschatting. Ik denk dat hij de sociaaleconomische context ernstig onderschat.

crediteuren van een aantal vorderingen die door de hyperinflatie effectief waardeloos waren geworden.⁸

Maar dat was in Duitsland; in Nederland gold die wet niet. Terug dus naar de Nederlandse rechtszaak tussen Van Heerdt en Müller & Co. De rechtbank oordeelt dat Köppern bij het aangaan van de geldlening het risico van waardevermindering van de mark geacht moet worden te hebben aanvaard en dat de nadelige gevolgen daarvan dus voor rekening van Van Heerdt zijn.⁹ Zij had namelijk in 1917, toen de Mark al met meer dan 1/3 in waarde was gedaald, genoeg genomen met een afbetaling door Müller & Co. Bovendien had zij tot en met 1919 zonder bezwaar de halfjaarlijkse rente in ontvangst genomen, terwijl ook toen al sprake was geweest van ontwaarding van de Mark. Daarnaast had zij de bevoegdheid om tegen twee maanden op te zeggen en daar had ze eerder geen gebruik van gemaakt.

Het hof komt tot een andere uitkomst: Müller & Co. wordt veroordeeld tot betaling van 12,5% van de toenmalige waarde van het destijds geleende en nog verschuldigde bedrag.¹⁰ De redenering van het hof is kort gezegd dat het voor alle partijen onvoorzienbaar was dat de oude Mark waardeloos zou worden verklaard, terwijl Müller & Co. ontegenzeggelijk profijt van het geldbedrag hebben gehad. Daarom vond het hof het billijk om de geldschietter toch enig bedrag toe te kennen (waar het percentage vandaan komt is niet duidelijk).

Tegen deze uitspraak stelt Müller & Co. cassatieberoep in. De Hoge Raad stelt Müller & Co. in het gelijk. Allereerst overweegt de Hoge Raad dat op een geldlening uitgedrukt in vreemde valuta art. 1793 BW (nu: oud BW) van toepassing is. Dat artikel bepaalde:

De schuld, uit leening van geld voortepuitende, bestaat alleen in de geldsom die bij de overeenkomst is uitgedrukt.

Indien er, voor het tijdstip der voldoening, vermeerdering of vermindering van de waarde der geldspecie, of verandering in de gangbaarheid, plaats heeft, geschiedt de teruggave der geleende som in zoodanige specie als ten tijde der voldoening gangbaar is, berekend naar derzelve gangbare waarde op dat tijdstip.

De eerste zin behelst het nominaliteitsbeginsel: een geldschuld moet in de nominale som worden terugbetaald. We vinden dat beginsel nu terug in art. 6:111 BW. De tweede zin is minder duidelijk. De Hoge Raad legt uit hoe die tweede zin moet worden begrepen:

(...) dat het artikel verder voorschrijft, dat, indien er vóór het tijdstip der voldoening vermeerdering of verandering van de waarde der geldspecie of verandering in de gangbaarheid plaats heeft, de teruggave der geleende som geschiedt in zoodanige specie, als ten tijde der voldoening gangbaar is, berekend naar derzelve gangbare waarde op dat tijdstip; dat de wet in dezen laatsten regel antwoord geeft op de eeuwenoude vraag, of onder de evenbedoelde omstandigheden de innerlijke – metallieke – waarde van het overeengekomen geld of de uiterlijke – nominale – waarde daarvan moet worden teruggegeven, eene vraag van geheel algemeenen aard, die bij leening van inheemsch geld en van vreemd geld tot gelijken twijfel en onzekerheid aanleiding gaf en voor het eene geval evenzeer als voor het andere oplossing moest vinden;

⁸ Het was niet meer dan een doekje voor het bloeden. Voor een ongezekerde geldlening gesloten voor 1 januari 1918 zou de nominale waarde in Goldmark als uitgangspunt worden genomen (§ 2 (1) Aufwertungsgezet 1925) en deze zou met ten hoogste 25 % worden verhoogd (§ 63 (1) Aufwertungsgezet 1925; gesteld dat de geldlening als belegging kon worden beschouwd, zoniet dan gold de algemene maatstaf uit de rechtspraak van kort gezegd de redelijkheid en billijkheid). Zie O. Mügel en H. Wunderlich, *Das gesamte Aufwertungsrecht*, Berlin: Liebmann 1925, p. 166-167.

⁹ Rb. Den Haag 15 maart 1928, te kennen uit Hof Den Haag 4 November 1929, NJ 1930, 604, W. 12067.

¹⁰ Hof Den Haag 4 November 1929, NJ 1930, 604, W. 12067.

Vervolgens oordeelt de Hoge Raad dat art. 1793 ook van toepassing is op de geldlening in vreemde valuta ('geldspecie') en dat het artikel ook van toepassing is als het niet om muntgeld maar om papiergeld gaat. Het artikel drukt dus een beginsel van algemene strekking uit dat geldt voor alle geldsoorten die betaalmiddel zijn, aldus de Hoge Raad. Daarmee staat vast dat Müller & Co. de in Goldmark uitgedrukt geldschuld nu moest nakomen in Reichsmark, het gangbare geld ten tijde van de betaling, en wel in de verhouding van 1 Reichsmark = 1 biljoen Goldmark.

Ten slotte oordeelt de Hoge Raad dat art. 1793 van regeland recht is, dat partijen er dus van kunnen afwijken en het niet aan de rechter is om billijkheidshalve zelf het verschuldigde bedrag aan te passen:

(...) dat de bepaling van artikel 1793, betreffende het risico bij wijziging van de waarde of gangbaarheid der geldspecie, is een voorschrift niet van dwingend, doch van aanvullend recht, daar immers blijkens artikel 1794 partijen door hare overeenkomst genoemde bepaling terzijde kunnen stellen;
dat intusschen eene zoodanige terzijdestelling hier niet vaststaat en het dus de vraag is, of, hij gebreke van afwijkenden wil van partijen, de rechter bevoegd is op grond van billijkheid en goede trouw het genoemde voorschrift van aanvullend recht van artikel 1793 buiten toepassing te laten iun voege als door het Hof is geschied of door partij van Heerdt wordt verlangd;
dat het antwoord ontkennend moet luiden; dat immers, nu bij het ontbreken van den wil van partijen de wetgever, voorziende in de gevallen van geldomzetting, gelijk hier plaatsvond, zelf ondubbelzinnig aanwijst, wie der partijen het risico heeft te dragen, zijn wil in dezen aan partijen tot wet strekt en de rechter niet bevoegd is den regel, dien de wetgever, rekening houdend met alle betrokken belangen, als den meest juiste en rechtvaardige gevolgd wil zien, op grond van zijn – 's rechters – oordeel omtrent billijkheid en goede trouw op zijde te zetten en door een anderen regel te vervangen;
dat de rechter dusdoende, in strijd met art. 11 A. B., niet volgens de wet rechtspreekt en de innerlijke waarde en billijkheid der wet beoordeelt; (...)

De Hoge Raad oordeelt dus dat de rechter niet zomaar de wettekst opzij mag zetten en daarom vernietigt hij de uitspraak van het hof en bekrachtigt het vonnis van de rechtbank.

2. Commentaar

In ons recht geldt voor geldschulden het zogeheten nominaliteitsbeginsel. Het beginsel zagen we in art. 1793 BW en het is tegenwoordig neergelegd in art. 6:111 BW: "Een verbintenis tot betaling van een geldsom moet naar haar nominale bedrag worden voldaan, tenzij uit wet, gewoonte of rechtshandeling anders voortvloeit."¹¹ Het beginsel houdt in dat de nominaal verschuldigde som moet worden betaald en er wordt niet van rechtswege gecorrigeerd voor fluctuaties in de werkelijke waarde van de geldsom door bijvoorbeeld inflatie of deflatie of valutaschommelingen. Een daling in reële waarde door inflatie komt dus ten laste van de crediteur en een waardestijging ten laste van de debiteur. Is een debiteur verplicht om een verkoper te betalen in Engelse ponden, dan zal hij het nominaal verschuldigde bedrag moeten betalen op de dag van opeisbaarheid, ook als de kosten van aankoop van die valuta tussentijds zijn gestegen (het zgn. valutarisico).¹²

¹¹ Het BW kent ook nog regelingen voor enkele bijzondere gevallen, zoals de omrekening bij bevoegde betaling in vreemde valuta (art. 6:121 BW), bij opvordering van een schuld in vreemde valuta in Nederlands geld (art. 6:122, 123 BW) of bij omzetting in vervangende schadevergoeding (art. 6:87 BW). Art. 6:124 BW bepaalt de omrekeningsdag voor deze gevallen. Daarnaast biedt art. 6:125 BW de mogelijkheid om vergoeding van valutaschade te vorderen die ontstaat door te late betaling. In art. 6:126 BW is ten slotte omschreven wat 'koers' inhoudt.

¹² Zie over e.e.a. bijv. W.A.K. Rank, *Geld, geldschuld en betaling (diss. Leiden)*, Deventer: Kluwer 1996, p. 115 e.v.

Art. 6:111 BW geeft aan dat afwijking van het nominaliteitsbeginsel mogelijk is als dat in concreto uit wet, gewoonte of rechtshandeling voortvloeit. Dat bij geldschulden vaak rente is verschuldigd, levert niet een afwijking op in de zin van art. 6:111 BW. Bij een overeenkomst van geldlening heeft de geldschieter bijvoorbeeld meestal recht op vergoeding van rente (zie art. 7:129c en 7:129d BW),¹³ maar dit is niet zozeer een *afwijking* als wel een *bevestiging* van het nominaliteitsbeginsel. Immers, de nominale som moet worden terugbetaald plus de daarover verschuldigde rente. De rente is de prijs die voor het geld wordt betaald; de geldschieter moet daarom bij het vaststellen van het rentepercentage rekening houden met de gewenste beloning, de verwachte geldontwaarding en andere relevante factoren. Als het totaal van de nominale som en de bedongen rente om wat voor reden toch niet gelijke tred heeft gehouden met de geldontwaarding, wordt er toch niet zomaar van afgeweken.

Wet, gewoonte of rechtshandeling maken afwijking van het nominaliteitsbeginsel mogelijk. Een 'wet' in de zin van art. 6:111 BW zou bijvoorbeeld een bijzondere Nederlandse noodwet kunnen zijn die de ontwrichtende gevolgen van hyperinflatie verzachten wil. Bij 'rechtshandeling' kan men denken aan de overeenkomst van geldlening zelf; de risico's van het nominaliteitsbeginsel kunnen door partijen zélf worden ondervangen met inflatieclausules (indexatieclausule) en wisselkoersclausules. Een andere benadering is die waarbij partijen hun geldschulden niet uitdrukken in een valuta maar in een stabiele maatstaf zoals in het geval van een goudclausule.¹⁴ Opmerking verdient dat art. 6:111 BW niet de redelijkheid en billijkheid als grond voor afwijking noemt. Toch kan ook in uitzonderlijke gevallen afwijking via art. 6:2 lid 2 BW c.q. art. 6:248 lid 2 BW of zelfs art. 6:258 BW worden geconstrueerd.¹⁵ Het is dus niet ondenkbaar dat vandaag de dag via de route van de 'redelijkheid en billijkheid' ook hyperinflatie tot aanpassing van de verschuldigde geldsom kan leiden, maar dan moet wel de horde van de onaanvaardbaarheid worden genomen. In 1931 was dat kennelijk nog geen begaanbare route: de bindende kracht van het contract stond voorop en het was niet aan de rechter om de 'innerlijke waarde of billijkheid van de wet te beoordelen' (art. 11 Wet Algemene Bepalingen).¹⁶

In de rechtsgeleerde literatuur werd kritisch gereageerd op het arrest *Mark is Mark*.¹⁷ Lagere rechters trokken zich niet altijd iets aan van de harde lijn van de Hoge Raad; onvoorziene omstandigheden werden dus soms tóch door de rechter meegewogen.¹⁸ Latere auteurs waren

¹³ Als contractuele rente is verschuldigd over de leenperiode, dan moet de hoogte daarvan door partijen zijn bepaald. Is dat niet het geval, dan geldt het regime van de wettelijke rente (art. 7:129d jo art. 6:119 en 119a BW). Dat wettelijke regime is overigens ook van toepassing op 'renteschade' bij te late betaling van een verschuldigde geldsom; in zekere zin kan men de wettelijke rente daarom ook zien als een instrument waarmee (mede) schade door inflatie bij te late betaling wordt vergoed.

¹⁴ Over goud(geld/waarde/frank)clausules bijv. W.A.K. Rank, *Geld, geldschuld en betaling (diss. Leiden)*, Deventer: Kluwer 1996, p. 129-131. Voor omrekening naar Special Drawings Rights (SDR) van het IMF en vervolgens naar Nederlandse valuta zie de Wet omrekening in goud uitgedrukte rekeneenheden 1981.

¹⁵ Parl. Gesch. Boek 6, p. 457-458, p. 972, p. 975 en p. 977.

¹⁶ Art. 11 Wet AB is nog steeds van kracht: 'De regter moet volgens de wet regt spreken: hij mag in geen geval de innerlijke waarde of billijkheid der wet beoordelen.' Deze bepaling is niet een dode letter, maar onze omgang ermee is iets minder krampachtig dan honderd jaar geleden.

¹⁷ Zie de annotatie van E.M. Meijers in *NJ* 1931, 274 ("Deze uitspraak kwetst ons rechtsgevoel en kan slechts dienen om onze rechtspraak impopulair te maken. En dit noodeloos."); P. Scholten, 'Recht en gerechtigheid (Diesrede UvA 1932)', in: (red.), *Verzamelde Geschriften I (1949)*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1932, p. 305 ("Had ik moeten vonnissen, ik zou anders hebben beslist"). Vgl. reeds M.G. Levenbach, *Iets over de spanning van de kontraktsband bij verandering in de omstandigheden (diss. UvA)*, Amsterdam Paris 1923, p. 200 e.v.

¹⁸ Bijv. Gerechtshof Amsterdam 11 januari 1922, *NV Hollandia / Firma HC van Hulsteijn & Zoon, W* 1922, nr. 10904, 1; Rb. Utrecht 14 maart 1917, *Kommanditgesellschaft onder firma Geybotle en Cie, Zwickau / Revermann, Utrecht, W* 10117, 3 = *NJ* 1018, 97; Gerechtshof Den Bosch 30 november 1920, *NV Weerter Scheepsbouw Maatschappij / H Damen, W* 1921, nr. 10667, 2 = *NJ* 1921, 151.

milder; zij meenden dat valutaschommelingen nu juist een risico betreffen dat contractueel bij een van beide partijen behoort terecht te komen, in dit geval de geldschietster.¹⁹ Partijen hadden zich maar bij contract moeten indekken. *In hindsight* lijkt me dat begrijpelijke kritiek, maar men moet niet vergeten dat duurovereenkomsten toentertijd wel vaker geen enkele voorziening hadden getroffen tegen de inflatie zoals die tussen 1914 en 1924 plaatsvond. Allereerst omdat niemand vóór 1918 had voorzien dat de oorlog zo lang zou duren en zo catastrofaal zou zijn voor de Europese mogendheden, en later omdat niemand had voorzien dat in Duitsland de eigen overheid zo roekeloos hyperinflatie teweeg zou brengen.

¹⁹ Vgl. bijv. L.E.H. Rutten, *Mr. C Asser's Handleiding tot de beoefening van het Nederlandsch Burgerlijk Recht - Derde deel - Verbintenissenrecht - Tweede stuk - De overeenkomst en de verbintenis uit de wet*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1961, p. 274-275, en uitgebreider Asser/Sieburgh 6-III 2022/450 e.v. Zo ook Regeringscommissaris W. Snijders ter gelegenheid van de parlementaire behandeling van het Ontwerp BW (zie Parl. Gesch. Boek 3, p. 50).